

II. Meşrutiyet Dönemi İlimiye Sınıfının Siyasi Mücadelesi*

Kadir Kılınç

T.C., Milli Eğitim Bakanlığı
Konya/Türkiye
kilinc_kadirr@hotmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-4815-4124>

Salih Pay

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye
salihpay@uludag.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0002-4981-3075>

Öz: Bu araştırmada II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) ilmiye sınıfının siyasi konumu, düşüncesi ve faaliyetleri ele alınıp incelenmiştir. Söz konusu dönemle birlikte ilmiye sınıfı ve onun başı olan meşihat makamı siyasi sahada etkin bir rol oynamıştır. İlimiye mensupları meşrutiyetin ilan edilmesine yönelik hutbe ve vaazlar vererek çeşitli yayın organlarında yazılar kaleme almışlardır. Bu yeni rejimin İslam'da "meşveret, şura, istişare" gibi kavramlara karşılık geldiğini söyleyerek meşrutiyete şer'i bir anlam yüklemişler ve bu sistemi "meşrûtiyet-i meşrû'a" olarak adlandırmışlardır. Ayrıca 31 Mart Vakası ve sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) tahttan indirilmesi gibi olaylarda da önemli bir rol oynamıştır. Bu yeni yönetim sistemiyle birlikte kurulan partilere başta şeyhülislâm olmak üzere birçok ilmiye mensubu katılmış veya destek vermiştir. Böylece din adamları aktif bir şekilde siyasi hayatın içinde yer almıştır. Bundan sonraki süreçte doğrudan padişah tarafından atanan şeyhülislâmın, meclis üstünde bir konumda görülmesi üzerine şeyhülislâmın siyasi etkinliği meclis ve hükümet tarafından azaltılmak istenmiş ve hazineden ilmiyeye ayrılan bütçe düşürülmüştür. Bu durum ilmiye ricalinin hükümete karşı bir siyasi mücadeleye girişmesine neden olmuştur. Nihayetinde meşrutiyetin ilan edilmesi için yoğun mesai harcayan ilmiye mensupları bu yeni sistemde umduklarını bulamamıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, Siyaset, Meşrutiyet, İlimiye, Fetva.

Geliş Tarihi | Received Date: 20.10.2021

Kabul Tarihi | Accepted Date: 13.12.2021

Araştırma Makalesi | Research Article

Atıf | Citation: Kılınç, Kadir - Pay, Salih. "II. Meşrutiyet Dönemi İlimiye Sınıfının Siyasi Mücadelesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (Haziran 2022), 243-263. <https://doi.org/10.51447/uluifd.1012372>.

* Bu çalışma 29/07/2021 tarihinde Prof. Dr. Salih Pay danışmanlığında tamamladığım *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Şeyhülislâmlık (1908-1918)* başlıklı yüksek lisans tezi (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021) esas alınarak hazırlanmıştır. | This article is extracted from my master thesis entitled *Sheikh al-Islam the Second Constitutional Period in the Ottoman Empire (1908-1918)* (Bursa: Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Master Thesis, 2018).

The Political Struggle Of The ‘İlmiyya In The Second Constitutional Period

Abstract: In this research, the political position, thoughts and activities of Ottoman scholars during the Constitutional Monarchy were discussed and examined. After this period, the ‘ilmiyya and the mashihat authority played an active role in many events. The members of the ‘ilmiyya gave sermons to support the declaration of constitutionalism and wrote articles in various publications. Saying that this new regime corresponds the concepts such as council and consultation in Islām , they attributed a legal meaning to constitutionalism and called this system “Mashrūtiyat-i mashrū’a”. Members of the ‘ilmiyya played an important role in the events such as the 31 March Incident and the abdication of the Sultan II. Abdülhamid (1876-1909). Many members of the ‘ilmiyya, especially sheikh al-Islām, joined or supported the parties established with this new administrative system. Thus, scholars took an active part the political life. In the next period, when the sheik al-Islām , who was directly appointed by the sultan was seen in position above the parliament, the political activity of the sheik al-Islām was sought to be reduced by the parliament and the government, and the budget allocated to the scholar from the treasury was the reduced. This situation caused the scholar to engage in a political struggle againts the government. As a result, the members of ‘ilmiya, who worked hard for the declaration of constitutionalism, could not find what they expected in this new system.

Key Words: Islamic History, Ottoman State, Politics, Constitutionalism, the ‘İlmiyya, Fatwā.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Giriş

Osmanlı Devleti’nde derin bir nüfuza sahip olan ve önemli bir konumda bulunan din adamlarının siyasi alanda büyük bir etkisi bulunmaktadır.¹ Klasik dönemde şeyhülislâm, divan üyesi olmadığı halde devletin siyasetine doğrudan tesir etmektedir. Ayrıca padişahın aldığı kararlar karşısında görüşünü çekinmeden söyleyen şeyhülislâm, sultanın tahtan indirilmesi ve katline varıncaya kadar fetva verebilecek bir salâhiyete sahiptir.²

Sultan II. Mahmud devrine (1808-1839) gelindiğinde, devletin birçok kurumunda olduğu gibi ilmiye sınıfında da büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu sınıfın başı olan şeyhülislâmlık, “Bâb-ı Meşihat” adıyla devlet dairesi haline getirilmiştir. Ayrıca vakıf gelirleri elinden alınan ilmiye mensupları, devletin maaşlı memuru haline gelmişlerdir. Bu dönemde şeyhülislâmlar, Heyet-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) içerisinde yer almasına rağmen II. Meşrutiyet’e kadar aktif bir siyasette bulunamamış-

¹ Mehmet Uğraş, “Türk Devleti’nin Devrimsel Dönüşümüne Katkı: Meşrutiyet Dönemi Dini Muhalefet”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1 (2018), 19.

² M. Salih Arı, “Osmanlılar’da Şeyhülislâmlık Müessesesi”, *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1994), 174.

lardır.³ Bu başlık altında şeyhülislâm liderliğindeki ilmiye sınıfının II. Meşrutiyet döneminde oynadığı siyasi rol ele alınacaktır.

Meşrutî sistemi; kimi devleti kurtarmak, kimi Abdülhamid istibdâdına karşı olarak hürriyet ve eşitlik ekseninde Osmanlının modernleşmesini sağlamak, kimi şeriatın hâkim olacağı bir yönetim getirmek için savunuyordu. Ulema ise Sultan II. Abdülhamid'e karşı; batılı anlamda hızlı bir modernleşme yaşanması, modern okullara verilen önemin medreselere verilmemesi, ilim adamı yetiştirilmesine destek verilmemesi, hafiyelik ve sansürün amacını aşması gibi nedenlerden dolayı muhalefete girişmişti.⁴ Meşrutiyetin ilan edilmesine öncülük yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu süreçte özellikle ulemanın desteğine ihtiyaç duymuş ve bu desteği sağlamıştı. Nihâyetinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yasaklar kalkmış ve meclis açılmıştı.⁵ Böylece oluşan özgürlük ortamıyla din adamları, gerek verdiği hutbe ve vaazlarla gerekse Beyânü'l-Hak ve Sırât-ı Müstakim gibi yayın organları vasıtasıyla meşrutiyeti övmüş ve hatta bu sistemin İslâmî bir rejim olduğunu öne sürmüşlerdir.⁶ Bu dönemde ilmiye sınıfı, düşünce ve usullerinin farklı olması bakımından üç grupta değerlendirilebilir: Bunlardan birincisi Musa Kazım (ö. 1920) ve Mustafa Sabri (ö. 1954) efendilerin başını çektiği Cemiyet-i İlimiye-i İslâmiyye grubu olup yayın organı Beyânü'l-Hak Gazetesi'dir, ikincisi Derviş Vahdetî (ö. 1909) tarafından kurulan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti olup yayın organı Volkan Gazetesi'dir, üçüncüsü ise Bursalı Mehmet Tahir (ö. 1925), Babanzâde Ahmet Naim (ö. 1934), Mehmet Akif (ö. 1936), Elmalılı Hamdi (ö. 1942), Ömer Ferid (Kam) (ö. 1944), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946), Ahmet Hamdi (Akseki) (ö. 1951), Ömer Rıza (ö. 1952), Eşref Edip (ö. 1971) gibi isimlerden oluşmakta olup özel bir yayın organları olmadığından çeşitli dini yayınlarda yazılar kaleme almışlardır.⁷

II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) sırasıyla görev yapmış şeyhülislâmlar ise şunlardır: Cemaleddin Efendi (1 yıl), Mehmed Ziyaeddin Efendi (3 ay), Hüseyin Hüsnü Efendi (6 ay), Musa Kazım Efendi (5 yıl), Adurrahman Nesib Efendi (7 ay), Mehmed Esad Efendi (1 yıl), Mustafa Hayri Efendi (2 yıl), Ömer Hulusi Efendi (1 ay), Mustafa Sabri Efendi (1918 ve sonrası 2 yıl).⁸

³ Hüseyin Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 168.

⁴ Yakup Döğner, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır* (Kocaeli: Tashih Yayınları, 2019), 174.

⁵ M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/388-393.

⁶ İsmail Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 70-75.

⁷ Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, 131. Ayrıca bk. Nurettin Gemici, "İbnülemin Mahmud Kemal'in Beyanü'l-Hakk'taki Yazıları ve Sadık Bir Muhalif", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, haz. Fahrettin Gün vd. (Ankara: TBMM Milli Saraylar, 2017), 355.

⁸ Sadık Eraslan, *Meşihat-i İslamiyye ve Ceride-i İlimiyye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 7.

II. Meşrutiyet dönemi, başta şeyhülislam olmak üzere ilmiye sınıfının ilk defa siyasi bir kimlikle birlikte aktif siyasette yer aldığı bir devir olması ve dönemin önemli siyasi olaylarına doğrudan etki etmesi araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

1. İlmiye Sınıfının Meşrutiyete Bakışı

Halk nezdinde meşrûiyetini sağlamak ve II. Abdülhamid'e karşı başlattıkları muhalefette ilmiye sınıfının desteğini almak isteyen İttihat ve Terakki,⁹ bu amaçla kurdukları ilmiye şubesine İzmirli İsmail Hakkı, Musa Kazım Efendi ve Mustafa Sabri Efendi gibi isimleri dâhil etmişti. Bu heyet meşrutiyet için dinî referanslar bulma amacıyla çalışmalar yapmış ve sonradan bu isimlere diğer ilmiye mensupları da katılmış veya destek vermiştir.¹⁰ Bu sebeple din adamları herkesin üzerinde ittifak ettiği “*istibdâda karşı olma*” ve “*meşrutiyeti savunma*” gibi argümanları kullanmışlardır.

İttihatçılar'ın meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra iki temel problemi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki meşrutiyetin İslâm dinine aykırı olmadığını insanlara anlatmak, diğeri meşrutî rejimin II. Abdülhamid'in eseri olmadığı hususunda halkı ikna etmektir. İttihatçılar'a göre bu iki problemin çözülmesinin en iyi yolu ise ilmiye sınıfından sağlanan desteği kaybetmemektir.¹¹

Ulemanın, meşrutiyeti istemesindeki amaçları ise hilafetin korunması, dinî faaliyetlerin desteklenmesi, ülkenin şeriatla yönetilmesi, ahlakî ilkelere göre davranılması, medreselerin asrın ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi şeklinde sıralanabilir.¹²

Meşrutiyet yönetimi, ilmiye sınıfı için en önemli kurtuluş yoluydu. Onlara göre ideal İslâmî bir yönetim olan meşrutiyet, Avrupa'ya da Müslümanlar aracılığıyla geçmişti.¹³ İstibdâdı ise dine karşı bir sistem olarak görüyorlardı.¹⁴ İslâmcılar için bu rejim “*şûra, istişâre, meşveret*” gibi kavramlara karşılık gelmektedir. Bu yüzden onlar bu sistemi, dine uygun olduğunu belirtmek amacıyla “*Meşrûtiyet-i Meşrû'a*” olarak adlandırmış ve böylece meşrutiyete şer'î bir anlam yüklemişlerdi.¹⁵

⁹ Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, 49.

¹⁰ Bayram Ali Çetinkaya, “Musa Kazım Efendi'nin Dinî, Siyasî ve Felsefî Düşüncesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2007), 89; Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Battılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, 131.

¹¹ Ahmet Şamil Gürer, *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 217.

¹² Ramazan Boyacıoğlu, “Beyânü'l-Hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 52.

¹³ Serhat Aslaner, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 35-36.

¹⁴ Gürer, *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*, 230-234.

¹⁵ Döğër, *Modernleşme ve Ulema Elmalı Hamdi Yazır*, 70.

Ulema, meşrutiyetin ilan edilmesi sürecinde vermiş olduğu hutbe ve vaazlarla bu sistemin dine uygunluğunu ve faydalı bir yönetim biçimi olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Konuyla ilgili şer'î deliller de öne sürmüşlerdir. Onlara göre Asr-ı Saâdet ve Dört Halife dönemleri meşrutî sistemin uygulandığı devirlerdir.¹⁷ Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) zaman zaman kararlarını ashâbiyla istişâre sonucu aldığını ve Kur'ân-ı Kerim'de bulunan "Onların işleri aralarında danışma iledir." (Şûrâ 38) ve "İş hakkında onlara danış" (Âli İmrân 159) ayetlerinde meşrutiyete vurgu yapıldığını dile getirmişlerdir.¹⁸ "İstîşâre, pişmanlığa karşı kaledir.", "İstîşâre ediniz.", "Akıl sahipleriyle istîşâre ederseniz, rüşdü ve doğruyu bulursunuz" gibi hadisler de bu konuda kullandıkları şer'î delillerden bazılarıdır.¹⁹ Ayrıca bu rejimin faziletlerinin anlatılması amacıyla medrese talebeleri "üç aylar" olarak bilinen Recep, Şabân, Ramazân aylarında cerre çıkmakta²⁰ ve gittiklere her yerde bu yönde vaazlar vermektedirler.²¹ Böylece toplumu meşrutiyete, meclise ve Kânûn-i Esâsî'ye ısındırmayı hedeflemişlerdir.

Meşrutiyetin ilan edildiği tarihte şeyhülislâm olan Cemaleddin Efendi (ö. 1919), meşrutiyetle birlikte birçok problemin çözüleceğini ve İslâm dininin bu rejime karşı olmadığını dile getirmiştir.²² Meşrutiyetin ilan edilmesine her türlü desteği veren Musa Kazım Efendi ise bu rejimin şeriata uygun olduğunu belirtmiştir. Ona göre istişâre, herkesin uyması gereken dinî bir emirdir. Yine kendisi danışma, adalet, hürriyet, eşitlik gibi kavramların Allah tarafından bütün insanlara verilmiş olduğunu ve devletin bunları uygulaması gerektiğini dile getirmektedir.²³ Musa Kazım için İslâm'da meclisin karşılığı "Şûrâ-yı Ümmet"tir. Kendisi bu meseleyle ilgili yazdığı bir risâlede ayet ve hadislerden deliller göstererek meşvereti ve dolayısıyla meşrutiyeti övmüş ve İslâm'a uygun olduğunu öne sürmüştür.²⁴

Meşrutiyeti savunanlardan biri olan Said Nursi (ö. 1960) verdiği vaazlarla meşrutiyeti korumanın ve kökleştirmenin öneminden bahsetmiştir.²⁵ Mustafa Sabri Efendi ise başyazarı olduğu Beyânü'l-Hak Gazetesi'nde konuyla ilgili "Milletle

¹⁶ Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, 77.

¹⁷ Aslaner, *İlimiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, 52.

¹⁸ Döğër, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 94; Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, 143.

¹⁹ Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, 153-154.

²⁰ Osmanlı'da medrese talebeleri üç aylarda hem öğrendiklerini pekiştirmek ve uygulamak hem de halkın ilmî ve dinî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla memleketin çeşitli yerlerine giderlerdi. Bu faaliyet "cerre çıkmak" olarak tabir edilirdi. bk. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 1 (Ankara: MEB Yayınları, 1993), 283.

²¹ Mustafa Sabri Efendi, "Talebe-i Ulûma", *Beyânü'l-Hak* 2/33 (1328), 764-768.

²² Cemâleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım (1908-1913)*, çev. Ziyâeddin Ergin (İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 1978), 30-32.

²³ Çetinkaya, "Musa Kazım Efendi'nin Dinî, Siyasî ve Felsefî Düşüncesi", 101-103.

²⁴ bk. Musa Kazım, *İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet*, (İstanbul, 1324), 1-13.

²⁵ Said Nursi, "Leme'ân-ı Hakikat", *Volkan* 103 (1327), 4.

müşâvere etmek, efrâd-ı ahâlinin en âcizine varıncaya kadar hak kelimini tanımaktan ibaret olan meşrutiyet (...).” ifadesini kullanarak meşrutî sistemi övmüştür.²⁶

Ulemadan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, “Kânûn-i Esâsî demek, kanûn-i ilahî demektir.”²⁷ ifadesini kullanmış ve vaazlarında Kânûn-i Esâsî’de dine aykırı herhangi bir hüküm bulunmadığını dile getirmiştir. İsmail Hakkı bu vaazlarında Abdülhamid yönetimini eleştirirken meşrutiyet rejiminin Allah’ın lütfu ve ihsanı olduğunu belirtmiştir.²⁸ Bu konuda Elmalılı Hamdi Efendi de Kânûn-i Esâsî’yi “Kânûn-i Esâsî-i İlâhiye” olarak nitelendirmiştir.²⁹ Ayrıca İskilipli Âtîf Efendi (ö. 1926), Kânûn-i Esâsî’yi korumanın bütün Müslümanlara farz olduğunu dile getirmiş³⁰ ve meşvereti överek bunun İslâm’ın emri olduğunu söylemiştir.³¹ Meşrutiyetin ilanından sonra meşihat makamına getirilen Mehmed Sâhib Efendi (ö. 1910) de meşrutî rejimi savunmuş ve bu sistemin İslâm’a uygun olduğunu belirtmiştir.³²

Meşrutiyeti en hararetle savunanlardan biri olan Elmalılı Hamdi Efendi, bu rejimin İslâm’ın korunması ve hükümlerinin uygulanması için gerekli bir yönetim sistemi olduğunu savunmuş, ümmetin ve milletin son ümidini meşrutiyette görmüştür. Hatta kendisi, bu rejimi istemeyenler için İslâm’ın karşısında olduklarını belirtmiştir.³³ Elmalılı verdiği vaazlarda da meşrutiyeti korumanın gerekliliğini dile getirmiştir.³⁴ Çünkü onun savunduğu meşrutiyet Avrupaî değil, şeriat eksenli bir yönetimdir.³⁵ Kânûn-i Esâsî de şeriata uygun bir anayasadır. Elmalılı bu şekilde Osmanlı’nın eski ihtişamlı günlerine geri döneceğini düşünmektedir.³⁶

Derviş Vahdetî ise meclisin Kânûn-i Esâsî ile ilgili yapacağı yenilik ve düzenlemelerin şeriata uygun olup olmadığını belirlenmesi için dinî ve ilmî olarak en yüksek otorite olan şeyhülislâmlığa başvurmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.³⁷

²⁶ Mustafa Sabri Efendi, “İntikadât”, *Beyânü’l-Hak* 2/43 (1327), 950.

²⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, “Mevâiz”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/6 (1326), 94.

²⁸ Manastırlı İsmail Hakkı, “Usûl-ü Meşrutiyet Aleyhinde Husemâ-yı Millet’in İtirâzâtına Müdâfa-i Muhikka”, *Sırât-ı Müstakîm* 1/20 (1326), 306.

²⁹ Küçük Hamdi, “Saadet-i Hakikiye”, *Beyânü’l-Hak* 1/15 (1326), 332.

³⁰ Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, 142.

³¹ İskilipli Mehmed Atıf, “Medeniyet-i Şer’iye, Terakkiyat-ı Dîniye”, *Beyânü’l-Hak* 6/155 (1330), 2748-2750.

³² Pirizâde Mehmed Sâhib, “Makam-ı Celil-i Meşihat-ı İslamiye’den Bilumum Nâib ve Müftülerle Kâffe-i Bilâd-ı İslamiye Ulema ve Meşâyih-i Kirâmına Hitaben Tastîr ve İrsal Kılınan Beyannamedir”, *Sırât-ı Müstakîm* 2/51 (1327), 385-387.

³³ Küçük Hamdi, “31 Mart Vakasına Dair Meclis-i Mebusan’da”, *Beyânü’l-Hak* 2/34 (1327), 789.

³⁴ Küçük Hamdi, “Vaaz”, *Beyânü’l-Hak* 1/2 (1326), 7-8.

³⁵ Fatma Pınar, “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Parlamento Faaliyetleri ve Ulûhiyet Görüşü”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/1 (2020), 132.

³⁶ Küçük Hamdi, “Makale-i Mühimme”, *Beyânü’l-Hak* 1/18 (1327), 399-403.

³⁷ Esra Yakut, *Şeyhülislâmlık / Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 95-96.

Meşrutiyet ve Kânûn-i Esâsî'yi ciddi bir biçimde müdâfaa eden ulema gayrimüslimlerin parlamentoda yer almasıyla ilgili seslerini çıkarmamışlardır. Hatta Şeyhülislâm Mehmed Sâhib Efendi bu konuda Hz. Peygamber'in savaşlarda gayrimüslimlerle istişâre etmesini örnek göstermiştir. İskilipli Âtîf (ö. 1926) ve Manastırlı İsmail Hakkı (ö. 1912) efendiler bu durumun zaruret hali olduğunu belirtse de bu konuda ulema iki gruba ayrılmıştır. İlk grup, İttihat ve Terakki'nin yönetiminde yapılan bu reformu desteklemiş ve Kur'an ve hadisleri kullanarak bu durumu meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Diğer grup ise buna karşı çıkmış ve her siyasi faaliyette nasıssın araç olarak kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir.³⁸

Meşrutiyetin ilan edilme sürecinde İslâmcılar'ın kafasına takılan en büyük sorun meşrutiyetle birlikte yönetime geçenlerin şeriata uygun hareket edip etmeyeceğidir.³⁹ Onlara göre vekillerin birinci derecedeki görevi “*Emr-i bi'l-ma'ruf nehî ani'l-münker*”⁴⁰ anlayışını hâkim kılmaktır.⁴¹ Başta Mustafa Sabri Efendi olmak üzere ilmiyenin önemli bir kısmı Sultan II. Abdülhamid'in hal' edilmesi ve meşrutiyetin ilan edilmesinde İttihat ve Terakki'ye verdikleri destekten dolayı pişman olmuş; uyguladıkları katı yönetimden dolayı İttihatçılar'ın meşrûiyetini sorgulayarak sert bir dille eleştiriler kaleme almışlardır.⁴² Bununla birlikte meşrutiyetin ilanından birkaç sene sonra sayıları az da olsa Filibeli Ahmet Hilmi (ö. 1914) ve Said Halim Paşa (ö. 1921) gibi İslâmcılar içinden bu yönetim biçimini veya yönetimde bulunanları eleştirenler de çıkmıştır.⁴³

2. Şeyhülislâmın Siyasi Durumu

Şeyhülislâmlığın II. Mahmud devrinde (1808-1839) devlet dairesine dönüştürülmesiyle ilmiye sınıfının özerkliği kalkmış ve bu makam devlete bağlı bir memur statüsüne dönüşmüştür. Bu durum şeyhülislâm ve diğer ilmiye mensuplarının görüşlerini rahat bir şekilde dile getirememesine ve bağlı olduğu hükümetin icraatlarına karşı sessiz kalmalarına neden olmuştur.⁴⁴ Ancak II. Meşrutiyet ile birlikte ulemanın siyasi partilere dâhil olması, onların geçmiş döneme göre siyasi alanda daha aktif olmalarını sağlamıştır.⁴⁵ Böylelikle ilmiye sınıfı, tek başına bir muhalefet

³⁸ Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, 144-145.

³⁹ Döğür, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 107.

⁴⁰ İyiliği emredip kötülükten uzaklaştırmaya çalışma yönündeki faaliyetleri içeren dini, ahlaki, hukuki bir kavram.

⁴¹ Mustafa Sabri Efendi, “İttihat ve Terakki Kongresinde Kıraat Olunan Raporun Bir Noktası”, *Beyânü'l-Hak* 6/131 (1329), 2359.

⁴² Döğür, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 78-79.

⁴³ bk. Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, çev. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 49-71; Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, 105-112.

⁴⁴ Cemaleddin Efendi, *Siyasi Hatıralarım*, 40; Hasan Fehmi Topal, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislâmlık Kurumu Bab-ı Meşihat* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 57.

⁴⁵ Gültekin, *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*, 169.

olmaktan çok diğer muhalif grupların çatısı altında toplanmıştır. Ayrıca şeyhülislâmlık makamı yeni oluşturulan parlamenter sistemde hükümetlerin güdümünde olmuştur. Bu sistemle birlikte hükümetin düşmesi halinde şeyhülislâm ve sadrazamanın görevleri de sona ermektedir.⁴⁶ Böylece şeyhülislâmın değişen statüsü ve önemli olaylarda üstlendiği rol, II. Meşrutiyet döneminde şeyhülislâmın ve onun şahsında ilmiye sınıfının siyasi durumunu ortaya koymaktadır.

İlmiye sınıfı, meşrutiyetin ilan edilmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanında yer almıştır. Manastırlı İsmail Hakkı, Ayasofya'da İttihatçılar'ı öven ve yücelten vaazlar vermiştir.⁴⁷ Mustafa Sabri Efendi, II. Abdülhamid dönemini kötülerken ona karşı olan İttihatçılar'ın yanında yer almıştır.⁴⁸ Derviş Vahdetî ise İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri için "Niyaziler, Enverler, Salahaddinler, Eyüp Sabriler, Hasan Beyler ve bu zevât-ı muhteremenin emsâli, zamanının Halid b. Velid'leridir." sözleriyle desteklemiştir.⁴⁹ Dinî yayın yapan Beyânü'l-Hak dergisinin müdürü Mehmet Fatih derginin ilk sayısında kaleme aldığı "Cemiyetimiz" adlı makalede, ulemanın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olduğunu ve bu nedenle İttihatçılar'ın izlediği siyaseti takip etmenin gerekliliğinden bahsetmektedir.⁵⁰

Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrûiyetini sağlamak için ulemayı yanında tutmaya devam etmek istemiş ve bunu da başarmıştır.⁵¹ Meşrutiyeti hararetle savunan ilmiye mensupları rejime karşı ortaya çıkan 31 Mart ayaklanmasında İttihatçılar'ın yanında yer almış ve bu isyana katılan askerleri teskin etmek için "Asker Evlatlarımıza" adıyla ortak bir beyanname yayınlamıştır: "Mademki şeriat istiyorsunuz, ne güzel istek! Lakin yavrularımız affedersiniz o bizim vazifemizdir. Sakın vazifemizi gasp etmeyiniz. Sizin vazifeniz Allah yolunda cihattır, yani muharebedir. (...) Onun için siz de şeriat istiyorsunuz. Pek âlâ biz gece gündüz ne için çalışıyoruz? Medreselerde niçin dirsek çürüttük, ömür bitirdik? Aman Ya Rab! İstibdat devrinde ulemâ gazete neşredebilir miydi? Meşrutiyetle, milletin kanunu emen hafiyeler, alçaklar her bir tarafa dağıldılar. Ey istibdat! Ey silahlı korku! Sen kat'i olarak bil ki öldün ve dirilme ihtimalin yoktur."⁵² Ayrıca isyana katılan askerlerin kışlalara dönmesi için Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin Efendi (ö. 1918) tarafından padişahın irâde-i seniyyesi okunmuştur.⁵³ Görüldüğü üzere gerek padişah, gerek şeyhülislâm, gerekse ilmiye ricâli isyana katılan askerleri yatıştırarak ayaklanmayı bitirmek istemişlerdir. Nihâyetinde isyan bastırılmış ve II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. Bu olaydan sonra Mustafa Sabri Efendi yazdığı bir makalede II. Abdülhamid devrini "münker devir" olarak nitelendirmiş ve münkerin ortadan kaldırılması için ulemanın zamanında görevini

⁴⁶ Döğler, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 140.

⁴⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz", *Sırât-ı Müstakim* 1/1 (1326), 10.

⁴⁸ Mustafa Sabri Efendi, "Beyânülhak'ın Mesleği", *Beyânü'l-Hak* 1/1 (1326), 3.

⁴⁹ Derviş Vahdetî, "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti", *Volkân* 95 (1327), 2.

⁵⁰ Mehmet Fatih, "Cemiyetimiz", *Beyânü'l-Hak* 1/1 (1326), 10.

⁵¹ Uğraş, "Türk Devleti'nin Devrimsel Dönüşümüne Katkı: Meşrutiyet Dönemi Dini Muhalefet", 25.

⁵² bk. "Asker Evlatlarımıza Hitabımız", *Beyânü'l-Hak* 2/29 (1327), 668-673.

⁵³ Yakut, *Şeyhülislamlık / Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 192.

yapmadığını ve bu şerefin şanlı ordumuzla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne nasip olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Meşrutiyet uğruna ulema bu cemiyete sesini çıkarmamış ve hatta faaliyetlerini de onaylamıştır. İttihat ve Terakki ise bu muhalefeti, bir propaganda aracı olarak kullanmıştır.⁵⁵ Böylece onlar sadece ordu içindeki muhalif askerlerin desteğini almamış ilmiye sınıfını da kendi yanlarına çekmeyi başarmıştır.

31 Mart Vakası'na özellikle İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti gibi bir dinî grubun karışması, İttihat ve Terakki'nin ilmiyeye karşı tavrını değiştirmiş ve onlara karşı cephe almıştır.⁵⁶ Bu isyanla birlikte çok ağır eleştirilere maruz kalan ilmiye sınıfı, irticâ ve Sultan Abdülhamid ile birlik olarak meşrutiyeti yıkmak gibi ithamlarla suçlanmıştır.⁵⁷ Bu olaylar neticesinde ilmiye sınıfı, Mustafa Sabri Efendi'nin belirttiği üzere "sarıklılar" olarak anılmıştır.⁵⁸

Tüm bunlarla beraber 31 Mart Vakası'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kullanarak uyguladığı sıkıyönetim ve muhaliflerini öldürmesi, hürriyeti kısıtlaması, dine mesafeli olması, Balkan Savaşı'ndaki başarısızlıkları, devleti I. Dünya Savaşı'na sokması gibi nedenlerden dolayı ilmiye mensuplarının büyük çoğunluğu yavaş yavaş bu cemiyetten ayrılıp muhalif gruplara katılmışlardır.⁵⁹ İلميye sınıfının önemli bir kısmını teşkil eden Cemiyet-i İلميye-i İslâmiye grubu, kendilerine ait yayın organı olan Beyânü'l-Hak dergisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile herhangi bir bağlantılarının kalmadığını duyurmuştur. Ancak ulemanın çoğu meşrutiyeti savunmaya devam etmiştir.⁶⁰ İlk zamanlarda Ahâli Fırkası'nı destekleyen İslâmcılar, bu parti kapatılınca İttihat ve Terakki'den ayrılanların kurduğu muhalif bir parti olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır.⁶¹ Böylece ilmiye sınıfı, siyasi olarak kendi içinde İttihat ve Terakki'yi destekleyenler ve İttihat ve Terakki'den uzaklaşmış muhalif partilere yönelenler olmak üzere İttihatçı ve İtilafçı olarak iki gruba ayrılmıştır.⁶² İلميye sınıfı özellikle "sopalı seçim" olarak anılan 1912 seçimlerinde verdiği hutbe ve vaazlarla mensubu olduğu partilerin propagandasını yapmaya başlamıştır.⁶³ Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları, İttihatçılar tarafından desteklenen Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin mason olduğu iddiasını ortaya atmışlar ve kendisinden şeyhülislâmlıktan istifa etmelerini istemişlerdir.⁶⁴ Bu konuda Musa Kazım Efendi yazdığı bir beynamede mason olmadığını, 12 yaşından itibaren Nakşibendi tarikatına bağlı olduğunu ve birçok ilmî eser kaleme aldığını söyleyerek

⁵⁴ Mustafa Sabri Efendi, "Beyânülhak'ın Mesleği", 2.

⁵⁵ Uğraş, "Türk Devleti'nin Devrimsel Dönüşümüne Katkı: Meşrutiyet Dönemi Dini Muhalefet", 22.

⁵⁶ Uğraş, "Türk Devleti'nin Devrimsel Dönüşümüne Katkı: Meşrutiyet Dönemi Dini Muhalefet", 26.

⁵⁷ Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, 38.

⁵⁸ Mustafa Sabri Efendi, "Menakıbımız ve Misalimiz", *Beyânü'l-Hak* 2/30 (1327), 693.

⁵⁹ Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, 59.

⁶⁰ *Beyânü'l-Hak* 1/14 (1326), 298.

⁶¹ Gültekin, İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı, 148.

⁶² Aslaner, *İلميye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, 57.

⁶³ Aslaner, *İلميye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*, 102.

⁶⁴ Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları* (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972), 234.

eleştirilene cevap vermiştir.⁶⁵ Ahmet Şiranî (ö. 1942) bu konuda, ulemanın birinci görevini ahkâm-ı şer'îyye ve âdâb-ı İslâmiyye'yi muhafaza etmek olduğunu belirterek din adamlarının particilik yapması ve siyasetle uğraşmasının doğru olmadığını dile getirmiştir.⁶⁶

II. Meşrutiyet döneminde yeni oluşan yönetim biçimiyle birlikte şeyhülislâmlığın konumu tartışma konusu olmuştur. Şeyhülislâmın, sadrazamla birlikte padişah tarafından atanması ve meclise karşı sorumlu olmaması onu parlamento üstü bir yerde konumlandırmıştır. Ancak bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti başta olmak üzere meşrutiyeti savunan birçok kesimin tepkisini çekmiştir. İttihatçılar tarafından “*devlet memuru*” olarak görülen ulemanın, hararetle savunduğu meşrutiyet rejiminde görüşlerini dile getirmesi yasaklanmıştır. Çünkü onlara göre padişah dâhil hiç kimse meclisin üstünde olmamalıdır.⁶⁷ Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Efendi (ö. 1922) ise bir devlet memuru olarak sadrazam ve şeyhülislâmın bakanlar kurulu tarafından tayin edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁸ Böylece şeyhülislâmın şahsında ilmiye sınıfı, siyasetten soyutlanmak istenmiştir.

Şeyhülislâmın meclise gidip hesap vermesi ve denetlenmesiyle ilgili tartışma da bu dönemde önemli bir yer tutmaktadır. Akka mebusu Sait Efendi (ö. 1974), şeyhülislâm efendinin Meclis-i Mebûsan'a davet edilmesi teklifini sunmuştur.⁶⁹ Bu konuda Konya mebusu Vehbi Efendi (ö. 1949) ve beraberindekiler kadı tayinindeki usulsüzlükler, kadınların suiistimal edilmesi, şer'îyye mahkemeleri ve meşihat makamıyla ilgili konularda şeyhülislâmın meclise gelerek izahat vermesi⁷⁰ için önerge vermiştir.⁷¹ Mecliste yaşanan bu tartışmalar ilmiye sınıfını da ikiye bölmüştür.⁷² Meclis-i Mebûsan'da yapılan oylama sonucu şeyhülislâmın meclise gelip vekiller gibi izahât vermesi gerektiğine karar verilmiştir. Buradaki amaç, şeyhülislâmın yeni açılan meclise itaatini sağlamaktır.⁷³ Konuyla ilgili Derviş Vahdetî “*Şeyhülislâmın vükelâdan sayılması zımnen anlaşılrsa da, meşrutiyet usûlü ile idâre olunan memleketlerde hiçbir reis-i ruhânî parlamentoya izahât için davet olunduğu yoktur.*” diyerek bunun yanlış olduğunu söylemiştir.⁷⁴ Ayrıca mâbeyn başkâtibi Ali Cevad Bey'in (ö. 1930) naklettiğine göre Sultan II. Abdülhamid, şeyhülislâmın meclise çağırılmasıyla ilgili olarak “*Bir de şeyhülislâm efendiyi sual ve cevap için meclise getireceklermiş. Bu da iyi değil. Çünkü meşihat makâmı şâyan-ı hürmet bir makamdır. Onu oyuncak yapmamalıdır.*”

⁶⁵ Musa Kazım, “Beyannâme”, *Srât-ı Müstakîm* 7/169 (1329), 197-198.

⁶⁶ Ahmed Şiranî, “Şeyhülislâmın Vezâif-i Cümlesinden”, *Beyânü'l-Hak* 6/142 (1330), 2541.

⁶⁷ Döğër, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 157.

⁶⁸ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Birleşim: 65 (1325), 2/181-182.

⁶⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Birleşim: 25 (1324), 1/s. 538.

⁷⁰ Şeyhülislâmın yaptığı faaliyetlerle ilgili meclise gelerek açıklamalarda bulunması ve parlamentoya karşı sorumlu olması.

⁷¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, Birleşim: 26 (1324), 1/572-573.

⁷² Yakut, *Şeyhülislamlık / Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 96-97.

⁷³ Döğër, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 122.

⁷⁴ Derviş Vahdetî, “Meclis-i Mebûsan Riyâset-i Aliyyesine”, *Volkân* 55 (1327), 1.

ifadelerini kullanmış ve böyle bir isteğin doğru olmayacağını dile getirmiştir.⁷⁵ Bu tartışmalar yaşanırken Mehmed Ziyâeddin Efendi'nin yerine şeyhülislâm olan Sâhip Molla Efendi (ö. 1910), meclise giderek izahatta bulunmuştur.⁷⁶ Bu olay üzerine Derviş Vahdetî kendisini şu şekilde eleştirmiştir: “Şeyhülislâmlık makâmına tasarruf ve bu makâma getirilme hakkı sadece halifeye aittir. Makâmın ismi de şeyhülislâmlıktır. Derece olarak sadrazamla aynı derecedir. Manevî olarak da İslâm âleminin müftüsü, temsilcisidir.”⁷⁷

Mizan gazetesinin sahibi Murad Bey (ö. 1917), konumu gereği şeyhülislâmın meclis üstünde olduğu ve meclise gitmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre şeyhülislâm, İslâm cemaatinin lideri olduğundan dolayı mecliste bulunan gayrimüslimlere hesap vermesi doğru değildir.⁷⁸

Elmalılı Hamdi Efendi bu konuda farklı bir görüşe sahiptir. Ona göre meşrutiyet İslâmî bir yönetim olduğundan dolayı şeyhülislâmın meclise gelmesinde bir sakınca yoktur ve kendisi buna karşı çıkanları şiddetle eleştirir. Çünkü şeyhülislâm bir devlet memurudur ve şeyhülislâma ruhâniyet havası verilmesi yanlıştır. Elmalılı, şeyhülislâmın halifenin vekili olmasının ona hiçbir ayrıcalık vermeyeceğini söyleyerek “hâkimiyet-i milliye”nin bunların üstünde olduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple Elmalılı Hamdi, şeyhülislâmın kabinede olmaması gerektiğini de vurgulamaktadır.⁷⁹

Tüm bu tartışmaların yanı sıra ulemanın siyasetten uzak durmasını söyleyenler de vardır. Bu konuda İslâm Mecmuası dergisinin başyazarı Halim Sabit (ö. 1946) yazdığı bir makalede, şeyhülislâmlık müessesesinin asıl görevinin din işleriyle uğraşmak olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰ Ziya Gökalp (ö. 1924) ise meşihat makamının sorumluluk sahasının sadece dinî alanla sınırlı olduğunu söyleyerek Halim Sabit'i desteklemiştir.⁸¹ Ayrıca Ziya Gökalp kaleme aldığı başka bir makalede, ilmiye sınıfının siyasete karışmasıyla ilgili endişelerini dile getirmiş ve bu durumun sakıncalarından bahsetmiştir.⁸² Mustafa Sabri Efendi bu düşüncede olanları ciddi bir şekilde eleştirmektedir. Mustafa Sabri'ye göre ulemanın siyasete karışması engellenirse, onlar “iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek” vazifesini yerine getiremeyecektir. Bu yüzden ulema, bu hakkın kendilerinden alınmasına karşı çıkmakta ve siyasetle meşgul olmak istemektedir.⁸³ Ahmed Şirânî de bu konuda İslâm'ın siyasi bir din olduğunu, ayet ve hadislerde siyasetle ilgili hükümlerin yer aldığını belirterek ilmi-

⁷⁵ Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si* (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1985), 43.

⁷⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, İçtima: 2 Birleşim: 10 (1325), 1/194.

⁷⁷ Derviş Vahdetî, “Şeyhülislâm Hazretlerine”, *Volkân* 50 (1327), 1.

⁷⁸ Döğner, *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 125.

⁷⁹ Küçük Hamdi, “İslâmiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslâmiye”, *Beyânü'l-Hak* 1/22 (1327), 511-514.

⁸⁰ Halim Sabit, “Velâyet-i Dinîyye”, *İslâm Mecmuası* 3/28 (1331), 644-647.

⁸¹ Ziya Gökalp, “Diyânet ve Kaza”, *İslâm Mecmuası* 3/35 (1331), 756-60.

⁸² Ziya Gökalp, *Yeni Mecmua Yazıları* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2018), 447-455.

⁸³ Mustafa Sabri Efendi, “İttihat ve Terakki Kongresinde Kiraat Olunan Raporun Bir Noktası”, 2359.

ye sınıfının siyasetten soyutlanmasına karşı çıkmaktadır.⁸⁴ Ayrıca Mustafa Safvet Efendi (ö. 1950) de bu duruma “İlmiye mensuplarının sıradan insanlardan farkı yoktur. O halde onların kabahati nedir ki, avamın ilgilendiği siyasetle ilgilenemiyorlar? (...) İslâm ulemâyı ‘iyiliği emretme, kötülükten men etme’ vazifesiyle memur kılmıştır. Bu vazifeyi yerine getirenleri takdir eder, getirmeyenleri ise tenkit eder.” sözleriyle karşı çıkmaktadır.⁸⁵

Yine bu dönemde mecliste ilmiyeye ayrılan bütçenin düşürülmesi hususunda tartışmalar yaşanmaktadır. Konya mebusu Vehbi Efendi, meclisteki konuşmasında meşihat makamını eleştirdikten sonra hazineden ilmiyeye ayrılan bütçenin azaltılmasını istemektedir.⁸⁶ Bu durumdan rahatsız olan Mustafa Sabri Efendi yazdığı makaleyle ilmiyeye ait bütçe ödeneğini düşürmeye çalışanları da eleştirmektedir.⁸⁷

Sonuç olarak II. Meşrutiyet döneminde aktif bir şekilde siyasette rol alan ilmiye sınıfının bu alandaki etkisi azaltılmak istenmiş ve bu durum din adamların tepkisine neden olmuştur. Bu sebepten dolayı ulema, muhalif gruplara yönelerek siyasette varlık göstermeye çalışmıştır.

3. Siyasi Fetvalar

Şeyhülislâmlık tarihinde önemli hukuki ve siyasi bir argüman olan fetvanın, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde etkisi azalsa da siyasi bir araç olarak kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Şeyhülislâmın devlet ve halk nezdindeki saygın bir kişilik olmasıyla birlikte bu durum, kendisini siyasi alanda güçlü bir figür haline getirmiştir.⁸⁸ Birçok konuda fetva veren şeyhülislâmın II. Meşrutiyet döneminde verdiği ve siyasi etkileri olan bazı önemli fetvaları bu başlık altında ele alınacaktır.

Osmanlıda II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran en önemli olaylardan biri olan 31 Mart Vakası sonucunda Sultan II. Abdülhamid, İttihat ve Terakki tarafından hal’ edilip tahttan indirilmiştir. İttihatçılar bu duruma meşrûiyet kazandırmak amacıyla şeyhülislâmdan hal’ fetvası alma ihtiyacı duymuştur. Dönemin sadaret müsteşarı Ali Fuat Türkgeldi (ö. 1935) bu olayı hatıratında şu şekilde anlatmaktadır: “Talat Paşa’nın bilahâre vâki ifadesine nazaran hal’ günü sabahleyin şeyhülislâm ile fetva emini Nuri Efendi’yi Meclis-i Mebûsan’a götürmek üzere bizzat evlerine gitmiş, o gün akşam kadar meclise gelmesini ihtar etmiş. Nuri Efendi fetva îtası kendisine taalluk etmeyip şeyhülislâma ait olduğundan bahisle itiraz eylemiş ise de serdettiği mazerete bakmayarak vuku bulan ısrar üzerine azimete mecbur olmuş. Oradan Bâb-ı Meşihat’a giderek şeyhülislâma da birlikte azimet eylemesini teklif etmiş. Şeyhülislâm, ‘Ben hastayım, gidemem.’ diye serd-i mazaret etmesiyle ‘Neniz var?’ diye sorup ‘idrarımı tutamıyorum’ deyince ‘Efendi

⁸⁴ Ahmed Şiranî, “Bir Müdafaa”, *Beyânü’l-Hak* 6/139 (1329), 2498-2499.

⁸⁵ Mustafa Safvet Efendi, “İzah-ı Hak ve Hakikat”, *Beyânü’l-Hak* 6/139 (1329), 2493-2495.

⁸⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Dönem: 1, İçtima: 2 Birleşim: 104 (1326), 5/720-722.

⁸⁷ Mustafa Sabri Efendi, “İlmiye Bütçesi Münasebetiyle”, *Beyânü’l-Hak* 5/106 (1329), 1958.

⁸⁸ Arı, “Osmanlılar’da Şeyhülislâmlık Müessesesi”, 175.

iş bu hale geldikten sonra donuna da işesen ben seni zorla alıp götürürüm, ördeğini de beraber al' diye tehdit ederek birlikte götürmüştür.” Fetva emini Nuri Efendi mecliste fetva vermenin şeyhülislâma ait olduğunu belirterek istifa etmiştir. Bunun üzerine Elmalılı Hamdi Efendi tarafından müsveddesi yazılan bu fetva, Şeyhülislâm Mehmed Ziyâeddin Efendi'nin onayıyla geçerlilik kazanmıştır.⁸⁹ Burada şeyhülislâmın bu fetvayı baskı altında verdiği ve elinde bulunan fetva yetkisini hür iradesiyle kullanmadığı görülmektedir. Bu fetvada padişahın, bazı dinî kitapları yasaklaması, tahrif etmesi ve yakıtması, herhangi bir neden olmadan adam öldürmesi veya sürgün etmesi, devlete ait malları israf etmesi, fitne ve katliamlara neden olması gibi suçlardan dolayı hal' edildiği yazmaktadır.⁹⁰

Dönemin diğer iki önemli fetvasını Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi (ö. 1921) vermiştir. Kendisi, diğer devlet adamları ile birlikte devletin I. Dünya Savaşı'na dâhil olması gerektiğini savunmuş ve konuyla ilgili bir teklif hazırlayarak padişaha sunmuştur.⁹¹ Padişahın onayından sonra Mustafa Hayri Efendi, halifenin nüfuzundan faydalanarak dünyadaki bütün Müslümanların desteğini almak amacıyla “Cihâd-ı Ekber” fetvasını vermiştir.⁹² Beş farklı sorudan ve bu sorulara verilen cevaplardan oluşan Cihâd-ı Ekber fetvasının altında sadece şeyhülislâm Mustafa Hayri'nin değil, hayattaki sâbık şeyhülislâmların, fetva emininin ve çok sayıda ulemanın da imzası yer almaktadır. Bunun sebebi ise fetvanın, ümmetin icmâ ile verildiğini ortaya koyarak fetvanın tesirini artırmaktır. Bu fetvada, Müslüman bir beldeye düşman saldırısı, İslâm beldesinin zorla alınması, yağmalanması veya Müslümanların esir alınması durumlarında cihadın farz olduğu belirtilmektedir.⁹³ Ayrıca bu fetva Türk, Hint, Arap, Tatar, Urdu ve Fars dillerinde de yayınlanmıştır.⁹⁴ Mustafa Hayri Efendi, Almanya'nın çıkarlarını desteklediği iddiası sebebiyle İngilizler tarafından eleştirilmiştir. Ayrıca kendisi bu fetvadan sonra, Allah yolunda düşmanlarla savaştığı için Sultan Mehmed Reşad'ın (1909-1918) gazi olduğunu belirtmiş ve bununla ilgili de ayrı bir fetva vermiştir. Ancak padişahın taşıdığı halifelik sıfatının

⁸⁹ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim* (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 1951), 36-38; Sultan II. Abdülhamid'in hal' edilmesiyle ilgili ayrıca bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HR. SFR. 04. 835/34.

⁹⁰ Mehmet İpşirli, “Sultan II. Abdülhamid'i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar”, *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayınları, 2012) 48; Döğner, *Modernleşme Ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*, 60.

⁹¹ Cemal Paşa, *Hatıralar*, çev. Alpay Kabacalı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 161-62.

⁹² Osman Güneş, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Hayatı, Fetvaları Ve Dönemin Siyasi Olayları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 28-29.

⁹³ “Cihâd-ı Ekber Fetevâ-yı Şerifesi”, *Ceride-i İlmiyye* 1/7 (1333), 437-439; Yakut, *Şeyhülislamlık / Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 195.

⁹⁴ Ali Suat Ürgüplü, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp Ve Mütareke Günlükleri 1909-1922* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 360.

Müslümanlar üzerinde hiçbir etkisi kalmadığından, bu fetva istenilen amaca ulaşmamıştır.⁹⁵

Tüm bu fetvalar; Osmanlı sultanının tahttan indirilmesinde rol alması, dünyadaki bütün Müslümanları I. Dünya Savaşı'na çağırması ve padişahın bu sebeple gazi unvanını alması gibi toplumu ilgilendiren olaylarda etkisi olmasından hareketle şeyhülislâmın dönemin siyasetinde güçlü bir figür olduğu görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin klasik devrinde büyük bir öneme ve saygınlığa sahip olan ilmiye sınıfı doğrudan veya dolaylı olarak siyasete etki etmiştir. II. Mahmud dönemiyle birlikte ilmiye sınıfının başı olan şeyhülislâmlık, Bâb-ı Meşihat'a dönüştürülerek resmî bir devlet dairesi haline gelmiş ve şeyhülislâm dâhil olmak üzere ilmiye mensupları devlet memuru olmuştur. Bununla birlikte şeyhülislâm, Divân-ı Hümayûn'un kaldırılması sonucu kurulan Heyet-i Vükelâ üyeleri arasına dâhil edilmiştir. Bu durum şeyhülislâmın özerkliğini kaybetmesine ve devletin dine uygun olmayan işlerine karşı görüş ve faaliyette bulunamamasına neden olmuştur. Ayrıca vakıf gelirleri elinden alınmış ve din adamları devlet tarafından maaş alır hale gelmiştir. Böylece özerk bir yapıya sahip olan meşihat makamı, devletin faaliyetlerini onaylamak için fetva veren bir kurum olmuştur. Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nin yüzünü Batı'ya çevirerek modernleşmek istemesi, meşihat makamına verilen önemin azalmasına sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet dönemi, iç karışıklıkların fazla olduğu bir devir olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde genel olarak bir güven sorunu söz konusudur. II. Meşrutiyet sonrası yeni kurulan partilerle birlikte şeyhülislâmların kabineye dâhil olması "*partili şeyhülislâm*" durumunu ortaya çıkarmıştır. Mevcut siyasi karışıklıklarla birlikte kısa sürede meydana gelen hükümet değişiklikleri sonucunda, 1908-1918 tarihleri arası on beş defa şeyhülislâm değişikliği yaşanmıştır. Yine devletin içinde bulunduğu kötü durum ve baş gösteren siyasi çekişmeler şeyhülislâmlığı kurumsal olarak doğrudan olumsuz anlamda etkilemiştir.

II. Meşrutiyet devrinde ilmiye sınıfı, meşrutî sistemi öven vaaz ve hutbeler vermiş, çeşitli yayın organlarında yazılar kaleme almış, II. Abdülhamid istibdâdına karşı olduklarını dile getirmiş ve bu amaçla İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemişlerdir. Ayrıca meşrutiyetten sonra kurulan partilere üye olan ilmiye mensupları mecliste de aktif siyasette bulunmuşlardır. Böylece başta şeyhülislâm olmak üzere ilmiye sınıfı bu dönemde meydana gelen siyasi olaylarda aktif bir şekilde rol almıştır. Nitekim 31 Mart Vakası sonrasında Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle alâkalı hal' fetvasını vermişler ve meşhur "*Cihâd-ı Ekber*" fetvasını hazırlamışlardır. Bu dönemde ulemanın ilmî kimliklerinden ziyâde siyasi kimlikleri ve düşünceleriyle ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Hatta bu durum, siyasete

⁹⁵ Güneş, Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Hayatı, Fetvaları ve Dönemin Siyasi Olayları, 31-33.

âlet olan ilmîye mensuplarının kendi içerisinde gruplara ayrılmasına neden olmuştur.

Tüm bunlarla beraber sadrazam gibi şeyhülislâmın da padişah tarafından atanması, meşihat makamının meclisin üstünde bir konumda görülmesine sebep olmuş ve bu amaçla şeyhülislâmlığın itibarını azaltacak faaliyetler yapılmıştır. Şeyhülislâmın şahsında bütün ilmîye sınıfı siyasetten soyutlanmak istenmiş ve hazineden meşihat makamına ayrılan bütçe düşürülmüştür. Nihayetinde meşrutiyetin ilan edilmesi için çok çaba harcayan ilmîye sınıfı, bu yeni rejimde umduğunu bulamamıştır.

Yazar Katkı Oranları | Author Contributions: Yazar 1: % 70. Yazar 2: % 30.

Çıkar Çatışması | Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. | The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek | Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Ahmed Şiranî. "Bir Müdafaa". *Beyânü'l-Hak* 6/139 (1329), 2498-99.
- Ahmed Şiranî. "Şeyhülislâmların Vezâif-i Cümlesinden". *Beyânü'l-Hak* 6/142 (1330), 2541-2542.
- Altunsu, Abdülkadir. *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Arı, M. Salih. "Osmanlılar'da Şeyhülislâmlık Müessesesi". *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1994), 170-178.
- "Asker Evlatlarımıza Hitabımız". *Beyânü'l-Hak* 2/29 (1327), 668-673.
- Aslaner, Serhat. *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). HR. SFR. 04. 835/34.
- Beyânü'l-Hak* 1/14 (1326), 298.
- Boyacıoğlu, Ramazan. "Beyânü'l-Hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 51-92.
- Cemal Paşa. *Hatıralar*. çev. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Basım, 2019.
- Cemâleddin Efendi. *Siyasî Hâtıralarım (1908-1913)*. çev. Ziyâeddin Engin. İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, 1978.
- "Cihâd-ı Ekber Fetevâ-yı Şerifesi". *Cerîde-i İlmiyye* 1/7 (1333), 437-439.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "Musa Kazım Efendi'nin Dinî, Siyasî ve Felsefî Düşüncesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2007), 75-141.
- Derviş Vahdetî. "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti". *Volkân* 95 (1327), 1-3.
- Derviş Vahdetî. "Meclis-i Mebûsan Riyâset-i Aliyyesine". *Volkân* 55 (1327), 1.
- Derviş Vahdetî. "Şeyhülislâm Hazretlerine". *Volkân* 50 (1327), 1.
- Döğer, Yakup. *Modernleşme ve Ulema Elmalılı Hamdi Yazır*. Kocaeli: Tashih Yayınları, 2019.
- Eraslan, Sadık. *Meşihat-i İslamiyye ve Ceride-i İlmiyye*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Gemici, Nurettin. "İbnülemin Mahmud Kemal'in Beyanü'l-Hakk'taki Yazıları ve Sadık Bir Muhalif", *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*. haz. Fahrettin Gün vd. 352-375. Ankara: TBMM Milli Saraylar, 2017.
- Gökalp, Ziya. "Diyanet ve Kaza". *İslâm Mecmuası* 3/35 (1331), 756-760.
- Gökalp, Ziya. *Yeni Mecmua Yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 10. Basım, 2018.

- Gültekin, Hüseyin. *İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ulemasının Batılılaşma Karşısındaki Yaklaşımı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Güneş, Osman. *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Hayatı, Fetvaları ve Dönemin Siyasi Olayları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gürer, Ahmet Şamil. *Gelenekle Modernite Arasında Bir Meşrutiyet Şeyhülislamı: Musa Kazım Efendi (1861-1920)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Halim Sabit. "Velâyet-i Diniye". *İslâm Mecmuası* 3/28 (1331), 644-647.
- Hanioğlu, M. Şükrü. "Meşrutiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/388-93. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- İpşirli, Mehmet. "Sultan II. Abdülhamid'i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar". *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*. ed. Coşkun Yılmaz. 39-48. İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- İskilimli Mehmet Atif. "Medeniyet-i Şer'iyeye, Terakkiyat-ı Dîniye". *Beyânü'l-Hak* 6/155 (1330), 2748-2750.
- Kara, İsmail. *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Küçük Hamdi. "Vaaz". *Beyânü'l-Hak* 1/2 (1326), 6-8.
- Küçük Hamdi. "Makale-i Mühimme". *Beyânü'l-Hak* 1/18 (1327), 399-403.
- Küçük Hamdi. "İslâmiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslâmiye". *Beyânü'l-Hak* 1/22 (1327), 511-514.
- Küçük Hamdi. "31 Mart Vakasına Dair Meclis-i Mebusan'da". *Beyânü'l-Hak* 2/34 (1327), 788-791.
- Manastırlı İsmail Hakkı. "Mevâiz". *Sırât-ı Müstakîm* 1/6 (1326), 94-96.
- Manastırlı İsmail Hakkı. "Mevâiz". *Sırât-ı Müstakîm* 1/1 (1326), 7-13.
- Manastırlı İsmail Hakkı. "Usûl-ü Meşrutiyet Aleyhinde Husemâ-yı Millet'in İtirâzâtına Müdâfa-i Muhikka". *Sırât-ı Müstakîm* 1/20 (1326).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. Dönem: 1, Cilt 1, İçtima: 2, Birleşim: 10 (1325).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. Dönem: 1, Cilt 1, İçtima: 1, Birleşim: 25 (1324).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. Dönem: 1, Cilt 1, İçtima: 1, Birleşim: 26 (1324).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. Dönem: 1, Cilt 3, İçtima: 1, Birleşim: 65 (1325).
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. Dönem: 1, Cilt 5 İçtima: 2 Birleşim: 104 (1326).

- Mehmet Fatin. “Cemiyetimiz”. *Beyânü'l-Hak* 1/1 (1326), 10-11.
- Musa Kazım Efendi. *İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet*. İstanbul, 1324.
- Musa Kazım Efendi. “Beyannâme”. *Sırât-ı Müstakîm* 7/169 (1329), 197-198.
- Mustafa Sabri Efendi. “Beyânülhak'ın Mesleği”. *Beyânü'l-Hak* 1/1 (1326), 2-4.
- Mustafa Sabri Efendi. “İntikadât”. *Beyânü'l-Hak* 2/43 (1327), 950.
- Mustafa Sabri Efendi. “Menakıbımız ve Misalimiz”. *Beyânü'l-Hak* 2/30 (1327), 693-96.
- Mustafa Sabri Efendi. “İlmiye Bütçesi Münasebetiyle”. *Beyânü'l-Hak* 5/106 (1329), 1958-1961.
- Mustafa Sabri Efendi. “İttihat ve Terakki Kongresinde Kıraat Olunan Raporun Bir Noktası”. *Beyânü'l-Hak* 6/131 (1329), 2359-2363.
- Mustafa Safvet Efendi. “İzah-ı Hak ve Hakikat”. *Beyânü'l-Hak* 6/139 (1329), 2493-2495.
- Pakalın, Mehmed Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1. Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2. Basım, 1993.
- Pınar, Fatma. “Elmalılı Hamdi Yazır'ın Parlamento Faaliyetleri ve Ulûhiyet Görüşü”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/1 (2020), 129-154.
- Pirizâde Mehmed Sâhib. “Makam-ı Celil-i Meşîhat-ı İslamiye'den Bilumum Nâib ve Müftülerle Kâffe-i Bilâd-ı İslamiye Ulema ve Meşâyih-i Kirâmına Hitaben Tastîr ve İrsal Kılınan Beyannamedir”. *Sırât-ı Müstakîm* 2/51 (1327), 385-387.
- Said Halim Paşa. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. çev. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 12. Basım, 2016.
- Said Nursî. “Leme'ân-ı Hakikat”. *Volkan* 103 (1327), 4.
- Topal, Hasan Fehmi. *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Şeyhülislam Kurumu Bab-ı Meşîhat*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İştiklerim*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 5. Basım, 1951.
- Uğraş, Mehmet. “Türk Devleti'nin Devrimsel Dönüşümüne Katkı: Meşrutiyet Dönemi Dini Muhalefet”. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2018), 18-30.
- Unat, Faik Reşit. *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi II. Abdülhamid'in son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1985.
- Ürgüplü, Ali Suat. *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp Ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Yakut, Esra. *Şeyhülislam / Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

The Political Struggle Of The ‘İlmiyya In The Second Constitutional Period

Extended Summary

In this research, it is discussed and examined what the political position, thoughts and activities of the Sheikh al-Islām and, in this context, of the ‘İlmiyya class during the Second Constitutional Period (1908-1918) were. The active role of the entire İlmîye class, especially the sheikh al-Islām, in the important political events that took place in this period such as the declaration of the the Second Constitution, the 31 March Incident and the abdication of Abdülhamid (1876-1909), is an important issue that increases the importance of this research. The research covers the ten-year period from July 23, 1908, when the constitutional monarchy was declared, to October 30, 1918, when the Mondros Armistice Agreement, which effectively ended the Ottoman State, was signed.

In the study, all issues of the journal Ceride-i İlmiyya overing the dates that are the subject of the research, were scanned and used as the main source. Likewise, books and memoirs books belonging to Sheikh al-Islām Cemaleddin Efendi, Sheikh al-Islām Mustafa Hayri Efendi, Cemal Paşa, Said Halim Paşa and Ali Fuat Türkgeldi were examined. In addition, the Islamist publications of the Constitutional period such as Volkan, Sirat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Beyanü'l-Hak were used as the main source. In these publications, the political thoughts of important figures in the ‘İlmiyya class were included and the political situation of the period was revealed. In addition to Ceride-i ‘İlmiyya, the relevant issues of Düstûr and Mebusan Zabıt Ceridesi, an official corpus belonging to the state, were reviewed. Apart from all these, the articles of the Türkiye Diyanet Foundation Encyclopedia of Islām and the sources of these articles were used. Many Works, theses, articles papers directly or indirectly related to the subject have been examined. Thus, the political activities and struggle of the ‘İlmiyya class in the Second Constitutional Period were discussed and examined through official sources, publications and memoirs of the period mentioned.

The fatwā institution, which took on the task of finding solutions to the problems that emerged in many issues in the historical process of the Ottoman State, experienced an institutional progress that was not seen in other Muslim states. During the reign of Sultan Mahmud II, the institution of sheikh al-Islām, which served as a religious advisory body, underwent a significant change, and the members of the ‘İlmiyya were turned into civil servants. With the opening of the parliament and the formation of the parties, the relationship of sheikh al-Islām with politics increased. However, the inclusion of the sheikh al-Islāms in the cabinet revealed the situation of “sheikh al-Islām with a party”. As a result of the government changes that took place in a short time in addition to the current political turmoil, there were 15 changes of sheikh al-Islām between 1908-1918. Moreover, with the Tanzimat, the Ottoman State’s desire to modernization by turning its face to the West caused a decrease in the importance given to the

mashihat position. Again, the bad situation of the state and the political conflicts negatively affected the sheikh al-Islām and the ‘ilmiyya class. In this period, the ‘ilmiyya class can be examined as three groups in terms of their different thoughts and methods:

- The Cemiyet-i İlmiye-i Islāmiyye group led by Musa Kazım and Mustafa Sabri Efendi. Its publication organ is Beyanü'l-Hak Newspaper.
- The Ittihad-ı Muhammedî Cemiyyeti, founded by Dervish Vahdeti, is another group and its publication organ is Volkan Newspaper.
- Other ulema class who expressed their opinions in Sırāt-ı Müstakim Magazine; Mehmet Âkif, Babanzāde Ahmet Naim, Eşref Edip, Elmalılı Hamdi (Yazır), Ömer Rıza (Doğrul), İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Tahir, Ahmet Hamdi (Aksekili), Ömer Farid (Kam).

Some of those who wanted the constitutional period were defending this system in order to save the state, some to modernize the Ottoman State on the axis of freedom and equality against Abdulhamid's tyranny, and some to bring an administration in which the sharia would prevail. Ulema, on the other hand, started to oppose Sultan Abdulhamid II due to reasons such as rapid modernization in the western sense, not giving the importance given to modern schools to madrasahs, not supporting the training of scientists, and exceeding the purpose of spying and censorship. The Committee of Union and Progress, which pioneered the declaration of the Constitutional Monarchy, especially needed the support of the ulema in this process and obtained it. As a result with the declaration of the Second Constitutional Period, the bans were lifted and the parliament was opened. With the atmosphere of freedom thus created, the clergy praised the constitutionalism, both through the sermons they gave, and through media organs such as Beyanü'l-Hak and Sırāt-ı Müstakim, and even claimed that this system was an Islamic regime. Almost all of the ‘ilmiyya class attributed a religious meaning to constitutionalism, saying that the new regime corresponded to concepts such as “consultation (mashwarat, istishāra), council (shūrā)” in Islām, and called this system “Mashrūtiyat-i mashrū‘a”.

In the 31 March Incident and afterwards, the ‘ilmiyya class played an important role in events such as the abdication of Sultan Abdülhamid II. Many members of the ‘ilmiyya, especially sheikh al-Islām, joined or supported the parties established with this new administrative system. Thus, the clergy took an active part in political life. Eventually, when the sheikh al-Islām, who was directly appointed by the sultan, was seen in a position above the parliament, the political effectiveness of the sheikh al-Islām was sought to be reduced by the parliament and the government, and the budget allocated from the treasury to the ilmiyye was reduced. This situation caused the scholars to engage in a political struggle against the government. Ultimately, the members of the ‘ilmiyya, who worked hard for the declaration of constitutionalism, could not find what they expected in this new system.

In addition to all these, the authority of the mashihat, whose influence was wanted to be reduced politically, and the fatwā argument held by the ‘ilmiyya class affiliated to this authority did not lose its importance, on the contrary, it was used to legitimize the political activities of the statesmen in the eyes of the public. The first example of this situation during the Constitutional Monarchy period, as a result of the 31 March Incident, is the dethronement of Sultan Abdulhamid II by the Committee of Ittihad ve Terakki Cemiyeti. The Ittihadists felt the need to obtain a hal' fatwā from the sheikh al-Islām in order to legitimize this situation. Again in this period, two other important fatwās that reveal the political role and power of the fatwā were given by sheikh al-Islām Mustafa Hayri Efendi (d. 1921). He, along with other statesmen, argued that the state should be included in the First World War and prepared a proposal on the subject and presented it to the sultan. After the sultan's approval, Mustafa Hayri Efendi, by taking advantage of the influence of the caliph, gave the “Jihād-i Akbar” fatwā in order to get the support of all Muslims in the world. In addition, after this fatwā, he stated that Sultan Mehmed Reşad (1909-1918) was a veteran (ghāzī) because he was fighting the enemies in the way of Allah, and he gave a separate fatwa regarding this. However, since the title of the caliphate carried by the sultan had no effect on Muslims, this fatwā could not reach the desired goal.

Along with these fatwās, the appointment of the sheikh al-Islām by the sultan, like the grand vizier, caused the mashihat authority to be seen as a powerful political figure above the parliament, and for this purpose, activities were carried out to reduce the prestige of the sheikh al-Islām and to limit its field of action. Because, for constitutionalists, the constitutional system is more sacred than the sultan and the sheikh al-Islām he appointed. In the person of the sheikh al-Islām, the entire ‘ilmiyya class was sought to be isolated from politics and the budget allocated to the mashihat authority from the treasury was reduced. As a result, the ilmiyye class, which made great efforts for the declaration of constitutionalism, could not find what they hoped for in this new regime and started to struggle for existence.

Keywords: Islamic History, Ottoman State, Politics, Constitutionalism, the ‘Ilmiyya, Fatwā.